

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті досліджено проблему визначення сутності та змісту лідерських якостей майбутнього педагогічного фахівця та особистості загалом. За основу дослідження були взяті наукові праці закордонних та вітчизняних учених. Також, запропоновано власне трактування поняття "лідерство": визнання права студента на рівноправну участь у спільній навчальній та громадській діяльності не тільки у якості співучасника, але й як співорганізатора, спрямовану на задоволення інтересів даного співтовариства, в його впливі на оточуючих студентів та викладачів. При чому лідерство не може бути зведено тільки до керівної діяльності.

Ключові слова: лідерство, лідерські якості, лідерські якості майбутніх вчителів.

Постановка проблеми. Питання підготовки майбутніх фахівців з лідерськими якостями має досить глибоке коріння. Очевидно, що формування таких якостей необхідно здійснювати цілеспрямовано у процесі професійної підготовки фахівців, бо це є важливою передумовою розвитку якостей майбутнього педагога. Вирішення цього питання вимагає застосування спеціальних заходів і цілеспрямованого педагогічного впливу. Таким чином, аналіз сучасних підходів є актуальним щодо даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Таке явище, як лідерство відоме ще з давніх-давен, бо скрізь, де утворюється суспільна група, виникає і лідерство. Як категорія соціальної психології лідерство почало вивчатися з кінця XIX ст. Існує визначення, що лідер (від англ. leader – ведучий) – авторитетний член організації чи соціальної групи, особистий вплив якого дозволяє йому відігравати істотну роль у соціально-політичних ситуаціях і процесах, також у регулюванні взаємовідносин у колективі, групі, суспільстві. Але головним є те, що лідер – не той, хто досягає результату будь-якою ціною, а той, хто допомагає іншим організувати ефективну взаємодію в процесі вирішення виробничих завдань. Отже, лідер – людина, яка чітко формує свою мету і знаходить прибічників, які будуть допомагати йому в самореалізації та досягненні, вже спільної, мети.

Так, за часів античності лідером вважали особу, здатну творити історію. Лідер (грец. charisma – дар, милість божа, виключна обдарованість) – це людина, що вміє будувати стосунки з групою (колективом), з конкретною людиною (індивідуальні) і з самим собою (розвивати власні якості). Вперше явище лідерства досліджувалося на початку 30-х рр. XX ст. у науковій школі відомого психолога Курта Левіна. Основна мета цієї школи – вивчення впливу групи на індивідуальну поведінку людини.

В англійській мові поняття "лідер" було виявлено ще в XIII столітті, а похідне від нього поняття "лідерство" з'явилося значно пізніше, лише на початку минулого XX століття. Найімовірніше, що в цьому терміні до цього не було необхідності. Проблема лідерства як об'єкт наукової цікавості виявляється на початку XX століття. Відомо, що перші фундаментальні дослідження з цієї проблеми проводили К. Левін та його послідовники Р. Ліппіт, Р. Уайт у 30-ті роки XX ст. в США. Завдяки цим дослідженням були зроблені перші кроки до становлення основних понять, пов'язаних із цим феноменом.

Лідерство виникає як результат спілкування й взаємодії індивідів у складі групи. Воно стає складним соціально-психологічним феноменом, у якому, певним чином, проявляються найважливіші характеристики групового розвитку, що мають не тільки психологічну або емоційно-психологічну, але в першу чергу, соціальну й класову природу й сутність. Для сучасної американської соціальної психології, (що розглядає малі групи в основному як емоційно-психологічну спільність людей), є характерними спроби вивести лідерство із суто психологічних відносин між членами малих груп і протиставити його керівництву як процесу, що має винятково соціальну й політичну природу [5, с. 123-144].

Дослідженням явища лідерства також займалися філософ Фрідріх Ніцше, соціолог Габріель Тард, німецький мислитель К. Маркс. І кожен з цих діячів мав власний погляд на цю проблему. Наприклад, німецький вчений Ф. Ніцше (1844-1900) розвинув теорію лідера-надлюдини. Згідно з його концепцією лідер – вищий біологічний тип людини, що ігнорує встановлені соціальні норми, мораль та політичні цінності. У праці "Генеалогія моралі" Ф. Ніцше зазначив, що прагнення зайняти пост лідера – це природній інстинкт. Ф. Ніцше також наголосив на тому, що лідер має право ігнорувати мораль. Соціолог Габріель Тард уважав, що лідер є рушієм суспільного процесу, силою, яка спонукає та певною мірою скеровує розвиток людської історії. Німецький мислитель К. Маркс визначав лідера як особу, якій

властиві вміння, знання, авторитет, організаторський талант. Тобто лідер є виразником інтересів і волі певного класу (у часи К. Маркса таким класом був пролетаріат).

Вітчизняні науковці лише нещодавно звернули свою увагу на проблему лідерства. Особливо гостро це питання постає перед студентами педагогічних спеціальностей, бо саме майбутнім педагогам важливо мати відповідні якості. На сьогодні майже немає ґрунтовних досліджень з проблеми лідерства майбутніх педагогів. Більшість робіт в аспекті дослідження лідерства належить закордонним науковцям.

Очевидно, що у сучасних соціокультурних та економічних умовах дуже важливо спершу ретельно проаналізувати існуючий вітчизняний та закордонний досвід, а потім розробляти систему діяльності студентів, орієнтовану на розвиток їх лідерських якостей.

Формулювання мети статті. Тому метою статті є аналіз вітчизняних та закордонних підходів до лідерських якостей майбутніх педагогічних фахівців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема підготовки майбутніх лідерів досліджується різнопланово. Зокрема цим питанням займаються педагоги, філософи, психологи, менеджери та багато інших представників різноманітних професій. Результати їхньої діяльності дозволяють уточнювати та доповнювати різні аспекти цього феномену, який настільки складний, що дати одне визначення, яке охарактеризувало б всю його багатогранність, досить складно. Так, американський психолог Р. Стогдил відмічав, що визначень лідерства стільки ж, скільки людей, котрі намагалися цим явищем займатися.

Аналіз літературних джерел щодо трактування поняття "лідерство" показав, що навіть у словниках вони не тотожні. Для прикладу наведемо деякі з них.

В енциклопедичному соціологічному словнику вказано, що термін "лідерство" має два значення: провідне положення окремої особистості чи соціальної групи, яке зумовлено найбільш ефективними результатами її діяльності (економічної, політичної, наукової, спортивної тощо); процеси внутрішньої самоорганізації та самоуправління групи, що обумовлені індивідуальною ініціативою їхніх членів [9].

Укладачі великого тлумачного психологічного словника не погоджуються з розкриттям сутності терміну "лідерство" як сукупності певних якостей, що відображають лідерські здібності, оскільки, на їхню думку, у цьому випадку нехтується роль специфіки ситуації у визначенні лідерської поведінки. У цьому словнику поняття лідерства визначається як "позначення здійснення повноважень влади або впливу всередині соціальної групи" [1, с. 40].

О.М. Дубравська визначала лідерство як взаємовплив між лідером і членами групи, які залежать один від одного в процесі досягнення спільних цілей у груповій ситуації. Подібний взаємовплив визначається такими змінними, як характеристика лідера, характеристика послідовників і характеристика групової ситуації. Б.Д. Паригін розглядає лідерство як один з процесів організації керування малою соціальною групою, який сприяє досягненню спільних групових цілей у мінімальні строки з максимальним ефектом, детермінованим у суспільстві соціальними відносинами. Учений трактує лідерство як взаємодію між ініціатором (організатором) групової діяльності та членами групи [11].

Ю. Платонов визначає лідерство як процес психологічного впливу однієї людини на інших при їх взаємодії. Така взаємодія, на думку науковця, здійснюється на основі сприйняття, наслідування, навіювання, взаєморозуміння. Лідерство засноване на принципі добровільності підпорядкування [8].

У 70-х рр. ХХ ст. на основі системного підходу з'являється низка теорій, в основу яких покладено принцип взаємності або двосторонності. Це передбачає підсилення ролі послідовників у лідерському процесі. Зокрема, модель П. Херсі і К. Бланшера, в якій ситуаційний чинник "зрілість" представляється послідовниками як сукупність їх готовності, бажання виконувати роботу і впевненості у собі [7, с. 90].

Р.Л. Кричевський наголошує, що майже у кожній людини є так зване "внутрішнє лідерство", яке можна розвинути, якщо досягти майстерності в семи галузях: самопізнанні, цілепокладанні, управлінні змінами, міжособистісних відносинах буття, знаходженні рівноваги та вмінні діяти [4, с. 542].

Дж. Максвелл, Р. Кеттел та ін. вважають, що лідерство – це здатність впливати на окремі особи і групи, спрямовуючи їх зусилля на досягнення цілей організації. Лідер, на їх думку, це людина, що грає в групі ключову роль щодо спрямування, контролю та зміни діяльності інших членів групи з досягнення групових цілей, лідери організації – люди, ефективно здійснюються формальне і неформальне керівництво [6].

Л. Уманський під лідерством він розуміє "явище активного провідного впливу особистості – члена групи – на групу в цілому. Лідерство – одна з форм суспільної активності в групі. Лідуюча особистість завжди займає активну життєву позицію, вона авторитетна для членів групи, з нею вони ідентифікуються" [10, с. 82]. Організаторська діяльність розумілася їм ширше лідерства: "реальний організатор, керівник групи завжди лідер, але лідер далеко не завжди організатор" [10, с. 83].

Також ним було розроблено систему педагогічного керівництва організаторською діяльністю, яка в рамках структурно-функціонального підходу до розуміння колективних процесів може служити основою стимулювання лідерства в групах учнів. А. Уманський вважає, що лідерський потенціал особистості повністю реалізується у діяльності громадських організацій, де лідер є ключовою фігурою. Самодіяльний характер громадських організацій передбачає самостійність, самоактуалізацію лідерів. За

А. Уманським, лідер – приймається групою, як особистість, що найбільш повно відображає і виражає її інтереси, що виділилася в результаті внутрішньої групової взаємодії у процесі рольової диференціації, що реалізує власні потенційні можливості в організації діяльності та спілкування [10, с. 21].

Дослідження лідерства, проведене Н. Жеребовою, показало, що специфічна сфера діяльності (навчання, суспільно-корисна праця, суспільна робота, відпочинок) висуває свого інструментального лідера. Такі ж дані отримані й у роботі, виконаній під керівництвом В. Шпалінського. При дослідженні студентських і трудових колективів у більшості випадків лідерами в чотирьох названих сферах виявилися різні люди. Повний збіг лідерів в одній особі в ситуаціях спільної роботи, навчання, суспільно корисної діяльності й відпочинку спостерігалось тільки в одиничних випадках. У цьому зв'язку заслуговує на увагу визначення лідера, дане Б. Паригінім: "Лідер – це член групи, що спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах певної, специфічної, як правило, досить значущої ситуації, щоб забезпечити організацію спільної колективної діяльності людей для найбільш швидкого й успішного досягнення загальної мети" [2].

К. Демчук наголошує: "Вважаємо за доцільне зазначити, що в процесі підготовки майбутнього вчителя до практичної роботи, виконання ним громадських доручень, активна участь у громадському та суспільному житті вишу, факультету, академічної групи у студентів формуються морально-вольові якості особистості, організаторські здібності. Саме така людина має моральне право очолювати колектив однодумців, саме вона покликана вести маси за собою" [3].

Таким чином, західні та вітчизняні вчені сходяться в тому, що лідерство пов'язане з психологічними особливостями як лідера, так і його послідовників. Однак, не зважаючи на це, дослідники дають різні визначення сутності лідерства.

У кожному із зазначених визначень розкривається лише окрема грань лідерства як складного соціально-психологічного феномену.

Висновки. Враховуючи те, що лідер у студентському колективі виконує роль керівника, тобто об'єднує, спрямовує дії всієї групи на навчальну діяльність відповідно до вказівок професорсько-викладацького складу та адміністрації навчального закладу, яка очікує, приймає і підтримує його дії, нами було визначено, що це є складним соціально-психологічним процесом диференціації в студентському середовищі.

Існує дві форми лідерства – формальне, яке пов'язане з офіційними відносинами всередині навчального закладу та неформальне лідерство, яке ґрунтується на авторитеті особистості.

Запропоновано власне трактування поняття "лідерство", сутність якого полягає у визнанні права студента на рівноправну участь у спільній навчальній та громадській діяльності не тільки у якості співучасника, але й як співорганізатора. Така діяльність перш за все спрямована на задоволення інтересів окремого співтовариства. При чому лідерство не може бути зведено тільки до керівної діяльності.

Формування лідерських якостей майбутніх педагогічних фахівців дозволить більш ефективно діяти самостійно та керувати колективом у різних ситуаціях, створити команду однодумців, які б плідно працювали для досягнення взаємних цілей. Отже, формування особистості має здійснюватися ще на початку її кар'єри – ще під час навчання у вищому навчальному закладі. При чому особлива увага повинна приділятися розвитку його лідерських якостей.

Наступним етапом нашого дослідження у напрямку формування лідерських якостей студентів буде класифікація та структурування.

Використані джерела

1. Большой толковый психологический словарь / [под ред. А.С. Ребера]. – М. : Вече-АСТ, 2000. – 406 с.
2. Грановская Р.М. Элементы практической психологи / Р.М. Грановская. – СПб. : Изд-во "Свет", 1997. – 658 с.
3. Демчук К. Формування лідерських та професійних якостей майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей [Електронний ресурс] / К. Демчук // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 6 (Ч. 1) – 2012. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ppsv_2012_6\(1\)_26.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ppsv_2012_6(1)_26.pdf) – Назва з екрану.
4. Кричевский Р.Л. Психология лидерства: [учебное пособие] / Р.Л. Кричевский. – М. : Статут, 2007. – 542 с.
5. Курс практической психологии, или как научиться работать и добиваться успеха: Учебное пособие для высшего управленческого персонала / Авт.-сост. Р.Р. Кашапов. – Ижевск. : Изд-во Удмурт. ун-та, 1996. – 309 с.
6. Максвелл Дж. Воспитай в себе лидера [Електронний ресурс] / Дж. Максвелл. – Режим доступа: // <http://www.klex.ru/56b>. – Название с экрана.
7. Мескон М. Основы менеджмента / [М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури]; общ. ред. и вступ. ст. Л.И. Евенко. – М. : Дело, 1992. – 90 с.
8. Платонов Ю.П. Структура и условия лидерства [Електронний ресурс] / Ю.П. Платонов. – Режим доступу : www.elitarium.ru. – Назва з екрана.

9. Соціологія: короткий енциклопедичний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/sociology/dict/249.html>. – Заголовок з екрану.
10. Уманский Л.И. Психология организаторской деятельности школьников: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Л.И. Уманский. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.
11. Шевченко Ю.М. Аналіз основних вимог до лідерських якостей керівника в наукових дослідженнях / Ю.М. Шевченко // Збірник наукових праць. Психологічні науки. – 2010. – № 52. – С. 149-151.

Savyts'ka I.

ON THE PROBLEM OF INTENDING TEACHERS' LEADERSHIP SKILLS DEVELOPMENT

The article researches the problem of defining the nature and the content of intending pedagogical specialists' leadership skills and personality in general based on the analysis of the foreign and native scientists' works.

It has been proved that leadership skills development has to be realized on purpose, during the process of specialists' professional training. And for this, special techniques and purposeful pedagogical influence should be applied.

We have discovered that native scientists started to pay attention to this problem not long ago. The issue is especially important for the students of pedagogical specializations as it is significant for the intending teachers to possess proper traits.

The matter of the future leaders' training as a difficult phenomenon is researched by scientists of various branches: pedagogues, philosophers, psychologists, managers, etc.

It has been analyzed that foreign and native scientists agree that leadership is connected with the leader's psychological characteristics as well as with his/her followers' ones. However, despite this, researchers give different definitions of the leadership nature. In each of the analyzed definitions only a separate aspect of leadership as a complex socio-psychological phenomenon is revealed.

Considering that the leader of the students group plays the role of the headman, that is he/she integrates and directs the actions of the group to the training activities according to the instructions of the staff and administration, which expects the actions, accepts and supports them, we have determined leadership as a complex socio-psychological process of differentiation among students.

We have suggested our own definition of the concept "leadership": it is acceptance of the student's right for equal participation in the conjoint educational and public activities not only as a partner, but as a co-organizer as well. A leader directs their actions to satisfy the interests of a particular community. Moreover, leadership cannot be reduced only to managing activity.

The next stage of our research towards the students' leadership skills development is going to be its classification and structuring.

Key words: *leadership, leadership skills, intending teachers' leadership skills.*

Стаття надійшла до редакції 28.10.2016 р.